

УДК 332.365

Плетос С.В.

*старший викладач кафедри економіки природокористування
Одеського державного екологічного університету*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИМІСЬКИХ ЗОН МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

TRENDS SUBURBS GREENING URBAN AGGLOMERATIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT LAND USE RECREATIONAL ODESSA CONURBATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено та проаналізовано організаційно-економічні аспекти приміських зон міських агломерацій сталого розвитку та тенденції екологізації рекреаційного землекористування міських агломерацій (на прикладі Одеського регіону). Наукове значення полягає в теоретичному узагальненні концептуальних підходів щодо зміни формату розвитку рекреаційного землекористування міських агломерацій у напрямі екологізації, що має важливе значення для упорядкування економічних сталого розвитку територій. Досліджено особливості формування двопоясних приміських зон у межах міських агломерацій. Розкрито основні характерні ознаки та функції відповідних територіальних утворень (на прикладі Одеської міської агломерації). Визначено їх диференціацію та особливості залежно від структурних елементів приміських зон. Досліджено, що особливості розвитку відповідних земель приводять до зіткнення інтересів міста і приміської зони.

Ключові слова: приміська зона, міська агломерація, сталий розвиток, рекреаційне землекористування, Одеська міська агломерація.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы и проанализированы организационно-экономические аспекты пригородных зон городских агломераций устойчивого развития и тенденции экологизации рекреационного землепользования городских агломераций (на примере Одесского региона). Научное значение заключается в теоретическом обобщении концептуальных подходов по изменению формата развития рекреационного землепользования городских агломераций в направлении экологизации, что имеет важное значение для упорядочения экономических отношений и обеспечения устойчивого развития территорий. Исследованы особенности формирования двопоясных пригородных зон в пределах городских агломераций. Раскрыты основные характерные признаки и функции соответствующих территориальных образований (на примере Одесской городской агломерации). Определена их дифференциация и особенности в зависимости от структурных элементов пригородных зон. Доказано, что особенности развития соответствующих земель приводят к столкновению интересов города и пригородной зоны.

Ключевые слова: пригородная зона, городская агломерация, устойчивое развитие, рекреационное землепользование, Одесская городская агломерация.

ANNOTATION

The article analyzes and analyzes the organizational and economic aspects of the suburban zones of urban agglomerations of sustainable development and the trends in the ecologization of recreational land use of urban agglomerations (on the example of the Odessa region). Scientific significance is the theoretical generalization of conceptual approaches to changing the format for the development of recreational land use of urban agglomerations towards ecologization, which is important for streamlining economic relations and ensuring sustainable development of the territories. The peculiarities of the formation of two-lane suburban zones

within urban agglomerations are investigated. The main characteristic features and functions of the corresponding territorial entities are revealed (on the example of the Odessa urban agglomeration). Their differentiation and features are determined depending on the structural elements of suburban areas. It is proved that the peculiarities of the development of the respective lands lead to a clash of interests between the city and the suburban area.

Keywords: suburban area, urban agglomeration, sustainable development, recreational land use, Odessa city agglomeration.

Постановка проблеми. Світовий та вітчизняний досвід просторово-економічного розвитку свідчить, що в результаті вражаючих темпів урбанізації у приміських зонах великих і найбільших міст відбуваються значні економічні, екологічні та соціальні перетворення, які характеризуються зростанням їх економічного потенціалу, з одного боку, та надмірним антропогенним навантаженням і погіршенням екологічної ситуації в країні, зіткненням економічних і територіальних інтересів, загостренням соціальних конфліктів – з іншого [3].

Визначення передумов, пріоритетів та сучасних орієнтирів екологізації рекреаційного землекористування Одеської міської агломерації ґрунтується на тому, що їх наявність віддзеркалює складники та перспективи розвитку регіонального потенціалу, який формується економічними, соціальними, екологічними та іншими чинниками.

Метою дослідження є аналіз ринку земель в Одеській агломерації та визначення тенденцій екологізації економічного розвитку рекреаційного землекористування міських агломерацій щодо його подальшого розвитку.

Ефект концентрації в одному місці великої кількості людей, їхньої життєдіяльності та розвитку промислових сил, що разом створює величезний економічний, науковий та інтелектуальний потенціал, стимулює зростання цих місць та формування міст. Навколо відповідних населених пунктів створюються приміські зони, які як обслуговують місто, так і безпосередньо самостійно розвиваються. У результаті вони стають складними динамічними системами, на які чинять вплив як екзогенні, так і ендегенні процеси розвитку адміністративно-територіальних утворень. Гострота екологічних проблем приміських зон пов'язана не стільки з ростом

величини міст, скільки з тими соціальними, економічними та технічними засобами, якими володіє суспільство для їх подолання. Це потребує досконалого механізму вивчення функціональних особливостей відповідних територій для забезпечення їх збалансованого розвитку.

Значної актуальності набуває питання планування території, або територіальна організація всієї агломерації, тобто виникла потреба в оптимізації взаємодії між урбанізованою та аграрною зоною і в гармонізації цих відносин, забезпеченні їх раціонального співіснування [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками набули значного поширення дослідження, пов'язані з вивченням екологічних, економічних проблем розвитку міських агломерацій та їхніх складових частин. Цій проблемі приділяють увагу багато вітчизняних та зарубіжних учених, таких як Б. Адамов, Н. Андреева Д. Бабміндра, І. Бистряков, Б. Буркинський, А. Веклич, Б. Данілішин, С. Дорогунцов, І. Дорош, Т. Галушкіна, Ш. Ібатуллин, А. Кашенко, В. Кравців, Г. Лаппо, А. Третьяк, М. Хвесик, Є. Хлобистов тощо. Вони у своїх працях розкривали проблеми розвитку та раціонального використання як усього земельного фонду країни, так і окремих територіальних утворень; як геоурбаністики взагалі, так і відповідних їй напрямів; як окремих економічних та екологічних аспектів розвитку територій, так і формування основних засад взаємоузгодженого еколого-економічного розвитку.

Проте особливостями досліджень міських агломерацій є неможливість обмеження в рамках вузької галузі знань; необхідністю є інтеграція підходів та поглядів різних наук, розроблення просторових концепцій та гіпотез щодо їх розвитку, регулювання та управління ними.

Але питанням вивчення складу, меж та функції безпосередньо приміських зон для забезпечення їх збалансованого розвитку і досі залишаються недостатньо дослідженими та розглянутими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За часи становлення України як незалежної держави, проведення земельної реформи, економічних реформ суспільство неодноразово стикалося із проблемою чіткого визначення механізму розвитку територіальних утворень. Різке збільшення руйнівного техногенного тиску на приміські зони привело до того, що вони стали територіальною основою для розміщення екологічно небезпечних об'єктів і, як наслідок, втрачають можливість реалізації своєї базової функції – екологічної, яка полягає у функціонуванні зелених поясів, рекреаційному забезпеченні територій, створенні умов для розвитку зеленого туризму тощо. Україна стикається із проблемою невизначеностей у системі регламентації та розподілу функцій структурних елементів міських агломерацій, що створює вагомі перешкоди на шляху до збалансованого еколого-економічного розвитку.

Метою статті є аналіз сучасного стану використання земельних ресурсів приміських зон міських агломерацій та тенденцій екологізації рекреаційного землекористування міських агломерацій і визначення шляхів щодо раціонального їх використання, а також механізмів регулювання на засадах сталого розвитку на регіональному рівні – на прикладі Одеської міської агломерації.

Виклад основного матеріалу. Ефект концентрації в одному місці великої кількості людей, їхньої життєдіяльності та розвитку промислових сил, що разом створює величезний економічний, науковий та інтелектуальний потенціал, стимулює зростання цих місць та формування міст. Навколо відповідних населених пунктів створюються приміські зони, які як обслуговують місто, так і безпосередньо самостійно розвиваються. У результаті вони стають складними динамічними системами, на які чинять вплив як екзогенні, так і ендегенні процеси розвитку адміністративно-територіальних утворень. Гострота екологічних проблем приміських зон пов'язана не стільки з ростом величини міст, скільки з тими соціальними, економічними та технічними засобами, якими володіє суспільство для їх подолання. Це потребує досконалого механізму вивчення функціональних особливостей відповідних територій для забезпечення їх збалансованого розвитку.

Сучасна ситуація в Україні характеризується тим, що економічні зміни протягом останніх років, трансформація відносин власності на землю вплинули на характер функціонування земельних відносин. Особливо це стосується міст, приміських зон та міських агломерацій, де активніше протікає цей процес, що позначається на кількості проданих земельних ділянок, їх площі та вартості. Тому оцінку сучасного стану функціонування ринку земель проведемо для території Одеської міської агломерації.

Екологізація рекреаційного землекористування Одеської міської агломерації ґрунтується на тому, що їх наявність віддзеркалює складники та перспективи розвитку регіонального потенціалу, який формується економічними, соціальними, екологічними та іншими чинниками.

У центральній частині Одеської області вздовж узбережжя Чорного моря (з ядром-центром – м. Одеса) сформувалась Одеська агломерація. Одеська міська агломерація належить до адміністративно-територіального регіону, що містить 26 адміністративних районів, 19 міст, у тому числі 7 – обласного значення (Одеса, Ізмаїл, Чорноморськ, Білгород-Дністровський, Котовськ, Теплодар і Южне) і 12 міст районного значення (Ананьєв, Арциз, Балта, Березівка, Біляївка, Болград, Кілія, Вилкове, Кодима, Рені, Роздільна, Татарбунари), 33 селища міського типу, 439 сільських рад та 1125 сільських населених пунктів.

Близькість розташування окремих територій до великих міст, міських агломерацій та промис-

лових вузлів відіграє в нових умовах важливу роль щодо рівня їх економічної трансформації.

У нових умовах розвитку України відбувається посилення ролі приміських районів та населених пунктів у соціально-економічному житті суспільства – збільшуються обсяги виробництва, активізуються інституційні перетворення та міграційні процеси, зростає ринкова вартість земельно-майнового комплексу передмість, підвищується інтенсивність використання приміських місцевих ресурсів.

Приміська зона забезпечує місто необхідними для його життєдіяльності природними ресурсами і є місцем виробництва різногалузевої продукції. Вона стає постачальником будівельних матеріалів із видобутих тут же корисних копалин. У приміській зоні розміщуються багато об'єктів комунально-господарського комплексу міста (водопровідні станції і станції аерації, полігони для поховання відходів, сміттєпереробні заводи, електростанції, теплові електроцентралі). Тут же розташовані складні та масштабні транспортні системи (аеропорти, сортувальні та вантажні станції, складські споруди, вантажні річкові порти). Приміська зона є і зоною відпочинку, тому в її межах створюється рекреаційна інфраструктура, покликана забезпечити потреби відпочивальників. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, варто зазначити, що у багатьох державах створюються двопоясні приміські зони. Населені пункти агломерації та міста-супутники формують внутрішній пояс приміської зони. Зовнішній пояс приміської зони утворюють більш віддалені та розосереджені території. Вони потрапляють під вплив великого міста, але зв'язки із містом тут слабкіші. Під час розгляду приміської зони міста Одеси та Одеської міської агломерації постає питання про структурний склад відповідних територій. Як зазначалося вище, у приміській зоні розташовуються небезпечні промислові об'єкти, транспортні вузли, парки, водойми, дитячі оздоровчі табори, пляжі, місця туризму і спорту, дачі, санаторії та будинки відпочинку, а також необхідні місту комунальні підприємства (водосховища та водозабірні споруди міського водогону, очисні споруди міської каналізації, заказники, сільськогосподарські підприємства, які слугують для забезпечення продукцією населення міста). З огляду на вимоги державних будівельних норм, часто розміри приміської зони міст зіставляються із межами зон агломераційного розселення, для «міст-мільйонників» ця методика встановлює межі агломерації – зону агломераційного розселення – як 90/15, тобто 90 хвилин громадським транспортом від ядра агломерації або 15 км від межі міста. Визначена таким способом територія Одеської агломерації дещо виходить за межі Біляївського, Комінтернівського, Овідіопольського районів – кілометрів на 15-30 по залізничних та автомобільних шляхах. Одеська агломерація – субрегіон Одещини, який ще називають «Велика Одеса», окреслений адміністративними межами міст обласного зна-

чення (Одеса, Чорноморськ, Теплодар і Южне) та трьох районів Одеської області (Біляївський, Комінтернівський та Овідіопольський). Територія субрегіону – 3,97 тис. кв. км (близько 12% території Одеської області), чисельність населення – 1,331 млн. осіб. На основі досліджень учених [4] відповідна територія являє собою так званий «перший міський пояс» (на прикладі Парижу), Велике місто (або ядро агломерації, урбанізована зона агломерації, місто зі внутрішнім поясом приміської зони). Проведені науковцями [2; 3; 4] дослідження дали змогу визначити адміністративні райони, міські та селищні ради, які входять до другого (зовнішнього) поясу приміської зони м. Одеси. Зовнішній пояс приміської зони утворюють Іванівський, Білгород-Дністровський, Роздільнянський райони, місто обласного значення Білгород-Дністровський та місто Роздільне. У таких межах приміська зона Одеси займає площу близько 8,0 тис. кв. км (що становить 25% території Одеської області), на якій проживає 383,3 тис. осіб (16% населення Одеської області). Просторова організація приміської зони Одеси має відповідні особливості. Вона територіально-аквальна – майже половину приміської зони Одеси займає морська акваторія, що створює додаткові можливості її планувальної організації та використання. Водночас територіальна (материкова) частина майже вдвічі менша «суходільної норми», і тому має помітне «ущільнення» основних господарських функцій та зменшення територій рекреаційного спрямування. Аналізуючи кількісний склад земель рекреаційного призначення Одеської міської агломерації, варто відзначити, що відповідні території займають 77% у загальній структурі рекреаційних територій області. Але частка земель рекреаційного призначення у загальній структурі Одеської міської агломерації становить 0,4%, що вкрай не забезпечує відповідні адміністративно-територіальні утворення територіями відпочинку. Також варто зауважити, що переважна частина рекреаційних територій (97%) знаходиться у приміській зоні м. Одеси. З огляду на те, що саме приміська зона відіграє головну рекреаційну роль у міській агломерації, населені пункти повинні бути забезпечені рекреаційними територіями короточасного відпочинку у більшому ступені. Використання рекреаційних ресурсів у містах і приміських районах у наш час відбувається стихійно, без огляду на екологічну ситуацію, яка, з одного боку, здійснює негативний вплив на здоров'я відпочивальників, а з іншого – перевищує допустимі навантаження на екосистеми. Крім того, неорганізований відпочинок і туризм негативно впливають на розвиток туристичного бізнесу і не приносить можливого прибутку в бюджет регіону.

Саме соціально-екологічний чинник визначає актуалізацію досліджень у сфері розбудови рекреаційного землекористування на принципах екологізації. До того ж наявні рекреаційні можливості останніми роками різко зменши-

лися. Однак і сьогодні, як свідчать авторські розрахунки, рекреаційний потенціал земель міських агломерацій залишається досить високим і є одним із найбільш вагомих для наповнення державного бюджету всіх рівнів. Досліджуючи кількісний склад земель рекреаційного призначення Одеської міської агломерації (табл. 1), варто відзначити, що відповідні території займають 77% у загальній структурі.

Аналіз кількісного складу земель рекреаційного призначення у загальній структурі Одеської міської агломерації дає підстави для твердження, що відповідні адміністративно-територіальні утворення вкрай не забезпечуються територіями відпочинку, адже їх площа становить 0,4% від загальної.

Переважна частина рекреаційних територій (97%) знаходиться у приміській зоні м. Одеси. З огляду на те що саме приміська зона відіграє головну рекреаційну роль у міській агломерації, населені пункти теж повинні бути забезпечені рекреаційними територіями.

Рекреаційні землі часто прийнято виокремлювати у землі особливого статусу використання.

Висока щільність населення і забудови, транспортна доступність та інтенсивні соціально-економічні зв'язки з містом поєднані з необхідністю розміщення «зеленого» поясу як стримувальних територій для забудови та «легенів» міст.

Крім цього, характерними проблемами в агломерації є стрімка динаміка зміни площі земель, яка полягає у зменшенні питомої ваги земель сільськогосподарського призначення та збільшенні площі земель інших категорій. Якщо звернути увагу на стабільне зростання кількості населення в м. Одеса та містах-супутниках, то необхідно зауважити, що така дина-

міка простежується і в територіальному розвитку, який відбувається за рахунок земель інших категорій земельного фонду, тобто земель сільськогосподарського призначення, які назавжди втрачають своє функціональне використання, при цьому темпи територіального росту міст є удвічі більшими від темпів росту їх населення – ця тенденція чітко простежується протягом останніх десятиліть.

Розглядаючи функції приміських зон, варто зазначити, що розселенська функція відіграє важливу роль у територіальному розвитку міської агломерації. Вона висувається на перші місця у зв'язку з інтенсивним розвитком великих міст та недостатністю вільних територій. Міста «розростаються» за їхні адміністративні межі, та приміські зони надають можливість для відповідного розвитку. Привабливість приміських зон полягає в дешевших землях і вартості житла порівняно з міськими центрами. Також відповідна функція полягає у тому, що у внутрішньому поясі приміської зони переважно розташовуються поселення-супутники, які є центрами заміського розселення частини працівників підприємств великого міста. Містообслуговуюча функція полягає у забезпеченні необхідною інфраструктурою, господарським комплексом та деякому «розвантаженні» міста. Об'єкти промисловості, що виготовляють продукцію для реалізації, мережа торгівлі, медичного обслуговування, комунального господарства, побутового обслуговування можуть розташовуватися у ближньому поясі приміської зони. Хоча внутрішні функції носять вторинний характер, вони є додатковим фактором росту міста, зокрема, справляють значний вплив на його забудову та благоустрій. Містообслуговуючі функції разом із містоформуючими

Таблиця 1

Стан земель рекреаційного призначення Одеської міської агломерації

Структурний елемент	Площа, тис. км кв.	Кількість населення	Площа земель рекреаційного призначення, га	% у структурі території	Насиченість га/ тис. чол.
м. Одеса	0,16	1015 121	851,3097	5,32	0,84
м. Білгород-Дністровський	0,03	50 078	483,4212	16,11	9,65
м. Чорноморськ	0,03	59 817	218,5242	7,28	3,65
м. Теплодар	0,01	10 228	21,8018	2,18	2,13
м. Южне	0,01	31 814	30,5731	3,06	0,96
Внутрішній пояс приміської зони					
Біляївський район	1,49	93 134	241,2563	0,16	2,59
Комінтернівський район	1,49	70 208	938,2977	0,63	13,36
Овідіопольський район	0,81	74 620	391,6990	0,48	5,25
Всього:	3,79	237 962	1571,253	0,41	6,60
Зовнішній пояс приміської зони					
Іванівський район	1,16	26 659	7,5100	0,01	0,28
Білгород-Дністровський район	1,85	60 637	154,6857	0,08	2,55
Роздільнянський район	1,37	58 070	142,9900	0,10	2,46
Всього;	4,38	145 366	305,1857	0,07	2,10
Разом:	8,41	1 550 386,0	3482,07	0,41	2,25

(які переважно виконує саме «ядро») визначають рівень економічної ролі агломерації у регіоні чи країні, що свідчить про їх важливість. Природоохоронна функція внутрішнього поясу приміської зони полягає у створенні так званого «зеленого» поясу, вторинно сприяє розвитку зеленого туризму. «Зелений» пояс покликаний оптимізувати несприятливі екологічні процеси та раціоналізувати розподіл антропогенного навантаження, що є наслідками зростання міської агломерації, а також розбудувати у приміській зоні екологічну мережу як цілісну екосистему міста і прилеглих територій. Формування «зеленого» поясу повинно розвиватися з урахуванням необхідності обмеження забудови, виконання природоохоронної функції, але і з одночасним врахуванням того фактору, що місту необхідні території для розширення. За умови нераціонального розміщення «зеленого» поясу можливий ефект розсіювання забудови, що може негативно вплинути на збалансований розвиток територій. Екологічна функція земель зовнішнього поясу впливає з того, що відповідні земельні ресурси є центральним, цементуючим ресурсом екологічної системи агломерації, який значною мірою зумовлює функціональну стійкість як цієї системи загалом, так і окремих елементів природного середовища. Отже, охорона та розвиток відповідних територій має здійснюватися на основі комплексного підходу до земельних ресурсів з урахуванням необхідності збалансованого використання землі як економічного, соціального та екологічного ресурсу.

Соціальна функція визначається у задоволенні потреб населення, забезпеченні міграційних процесів, вільному переміщенні в межах відповідних територій. Незбігання місць розселення з місцями прикладання праці викликає щоденне переміщення населення до місця роботи, або трудову маятникову міграцію. З іншого боку, фактором трудових зв'язків є привабливість передмістя як місця проживання для мігранта, який орієнтується на місто. Привабливість приміських територій з позиції можливостей у виборі місця працевлаштування та одержання соціально-культурних послуг порівняно з периферійними районами сприяє також постійній міграції населення із зовнішньої зони до ближнього передмістя. Рекреаційна функція приміських територій є однією з найважливіших, адже саме на відповідних землях (особливо у зовнішньому поясі) передбачене розміщення об'єктів довгострокової рекреації. Рух населення до місць масового відпочинку, на відміну від трудових та культурно-побутових зв'язків, має яскраво виражений відцентровий характер. У приміській зоні доцільне розміщення, розвиток та функціонування об'єктів масового та спеціалізованого відпочинку міського населення, курортного лікування й оздоровлення як складників загальноміської рекреаційної мережі.

Висновки. В Україні серед пріоритетів сталого розвитку природокористування об'єктивно постає необхідність екологічно збалансованого землекористування у різних сферах господарювання, яке є неможливим без переорієнтації організаційно-економічного механізму земельних відносин на раціональне використання, відтворення та збереження земельно-ресурсного потенціалу. Ігнорування еколого-економічних засад землекористування неминуче прискорює екодеструкцію земельних ресурсів, зменшує соціо-еколого-економічну ефективність використання земель і поглиблює соціально-екологічні проблеми національного розвитку. У цьому сенсі варто відзначити, що залишаються невирішеними багато питань у сфері раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу, які стосуються формування стратегічних орієнтирів екологізації рекреаційного землекористування міських агломерацій як територій, що забезпечують, окрім однойменних, важливі містоформуючі, розселенські, оздоровлюючі та інші екологічні функції. Так, усе більшої уваги потребує активізація екологізації економічних відносин рекреаційного землекористування міських агломерацій на засадах інноваційного розвитку.

Сьогодні в Україні через недосконалу систему управління процесом екологізації рекреаційної діяльності сформувався певний дисбаланс стану природних екосистем, що привело до порушення екологічної рівноваги багатьох територій. За таких умов виникає об'єктивна необхідність формування та подальшого розвитку системи регулювання щодо прийняття обґрунтованих рішень у площині екологізації господарської діяльності на певних територіях.

Отже, рекреаційна сфера Одещини сьогодні не належить до соціально-економічних пріоритетів її розвитку, тому потребує додаткових досліджень стан та оцінка результативності рекреаційного землекористування міських агломерацій. Організаційно-економічні основи рекреаційного землекористування Одеської міської агломерації потребують поглибленого дослідження як такі, що повинні підвищити результативність використання ресурсного потенціалу, зокрема земельних ресурсів та природних умов, місця розташування, а також сприяти збалансуванню соціальних, економічних та екологічних складників життєдіяльності міської громади та сільського населення приміської зони міста Одеси.

Перспективи розвитку приміської зони повинні прийматися з урахуванням економічного та соціального розвитку міста Одеси й Одеської області згідно зі Стратегією економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 р., затвердженою рішенням Одеської міської ради від 16 квітня 2013 р. № 3306-VI, «Схемою планування Одеської області», Генеральним планом та відповідно розробленими і скоригованими згідно з вимогами окремих територій нормативно-правовими документами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Булишева Д.В. Розвиток приміських зон міських агломерацій: особливості та шляхи вдосконалення / Д.В. Булишева // Науковий журнал «Молодий вчений» № 2 (17) лютий, 2015 р. (245) Ч. 1. ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», Україна, м. Херсон – С. 131-135.
2. Ібатуллин Ш.І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика / Ш.І. Ібатуллин – К.: НАУ, 2007. – 260 с.
3. Зінченко Т.Є. Сучасний стан використання земельних ресурсів агломерацій / Т.Є. Зінченко // Науковий вісник НЛТУ. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.12. – С. 115-122.
4. Одесса – город-агломерация, портово-промышленный комплекс / Под общ. ред. А.Г. Топчиева. – Одесса: АО Бахва, 1994. – 360 с.